

VÉGH ATTILA
Benn van

Január eleje. Ma van az első igazi téli nap, hóban minden. Lemegyek a Dunára. Ködbe merül a visegrádi vár; nem látni, ahogy viszi a lovas futár a hírt a királynak a közelgő török veszedelemről. Eltévedt vadlúd-csapat kavaroghat valahol a Börzsöny fölött, gágog a szürke levegő. Őszi hajnalokon, amikor befűtök kertvégi termésű szobámban és beülök írni, olvasni, görögözni, gyakran hallom a fölöttem húzó vadludak jelzőhangjait. Ősi, mély hang ez, akár a Hortobágyon átvonuló tízezres darucsapatok krúgatósa. Mindig erre vonulnak, a Börzsöny déli völgyének törésvonalában. Néhány csapat télre is itt marad. Ki tudja, mióta őrzik ezt a hagyományt, tartják a több évezredes, jól bevált utat? Így, ebben a vad kiáltozásban olvasni Aiszkhüloszt: mi kellhet még az élettől?

Érzem a Dunát, de lassan indulok vissza a házba. Valaki vár. Valaki, aki hosszú ideig nem hallathatta a szavát. Véletlenül fedeztem föl a könyvét (van olyan, hogy véletlen?) az Írók Boltjában a múlt héten: *Esszék, előadások*. Csak így, egyszerűen. A cím fölötti név azonban kiviláglik a sok divatos szerző halmazából: Gottfried Benn.

Benntől először nem verseket olvastam. *Líra-problémák* című esszéjébe botlottam bele (véletlenül) tizenöt évvel ezelőtt. A *Lyra mundi* sorozatban megjelent verseivel csak jóval később ismerkedtem meg, nem túl nagy lelkesedéssel. Bennre azóta is mint esszéíróra gondolok. Mint minden idők egyik legnagyobb esszéírójára.

Ezek a jelzők persze nem jelentenek semmit. Nincs mit jelezni ott, ahol a lét kinyilvánítja magát. A lét, amelyet senki olyan bátran nem settenkedett körül, mint Heidegger. A lét, amely persze Gottfried Benn esszéiben is inkább rejtekezni szeret, de amelynek igazsága ebben a filozófiai-költői mondatban is kimondatik. Ez a kimondás nem a szó logikai, hétköznapi vagy (ne adj' Isten) politikai értelmében veendő. Az efféle, alacsonyabb rendű igazságok külsődlegességeket, úgynevezett „tényeket” mondanak ki. A komoly embert a tények nem érdeklik. Gottfried Benn lelke tényfékezőgép: azt karcolja bele a lélekzselatinba, ami van, és úgy, ahogy van, de az így előálló képek olyan eidoszok, amelyek átsu-

gároznak az eidolonon. Olyan ideák, amelyek felé az ember él, egészen addig, amíg az írástudók árulása törvényerőre nem emelkedik.

Nyugi: sosem emelkedik törvényerőre. Empíria nem tesz törvényt. Ha mégis úgy tünne előttünk, hogy Periklész mai utódai nyakkendős-öltönyös pártdebilek, Platónéi funkcionáriusok hízelgő tudóscsaphosok, Szophoklész kortárs kollégái pedig a kövendő politikai irányvonalat saját taknyukkal kenegető bérírók, és hogy ez a fordulat sorsszerű, netán üdvös, annak csak az lehet az oka, hogy mi, kortárs szellemi tendenciákat figyelő szubjektumok önmagunkon kívül rekedtünk. Gottfried benn van.

Éles elméjű olvasóim nyilván szagot fogtak, amikor az imént Benn-nel kapcsolatban Heidegger vagy Platón alakja fölmerült. Gondolták, most majd jön a náci-kérdés exponálása. Sajnos, hölgyeim és uraim, az én tényfékezőgépem ilyesmire nem kattan. Nem érdekel, Benn 1933-ban hogyan ájult el a nemzeti-szocializmus – akkoriban Heidegger által is magasztalt – szellemi nagyságától, hogyan képzelte azt – Platónhoz hasonlóan –, hogy most az egyszer nem az uralomhoz fognak igazodni az ideák, hanem fordítva, ahogy az sem érdekel, milyen körülmények között írta meg azt a mindent meggyónó művet, amely – a '33-as náci-apológiával egyetemben – ebben a kötetben olvasható. És ha az efféle pikantéria netán lázba hozná önöket, gondoljanak nyugodtan Jean Baudrillard-ra, aki azt írta valahol, hogy a második világháború szellemi világa ma már érthetetlen és átláthatatlan, mert ma egészen más szellemi világban élünk. Beszélni persze szabad róla, de csak ha szavainkban legalább egy foci pályányi mozgásteret meghagyunk a történelmi hermeneutika játéknak.

Meggondoltam magam: mégis közlök két idézetet a két szövegből; az egyiket a „náci” Gottfried Benn írta, a másikat a „megtért”. A *Válasz az emigráns irodalmároknak* című írás Klaus Mann levelére válaszol. Mann szemére veti Benn-nek, hogy kiáll a hitleri állam mellett ahelyett, hogy emigrálna az országból, ahogy annyian tették. „Úgy vélem, igen sokat nyerne Ön azzal, ha hajlandó lenne végre föladni a történelemnek ezt a novellisztikus koncepcióját, és elfogadná a történelmet annak, ami: elementáris, lökésszerű, szükségszerű jelenségnek; úgy vélem, sokkal közelebb juthatna a németországi események tényszerű megítéléséhez, ha nem tekintené a történelmet holmi bankszámla-kivonatnak, amelyet – úgy mond – az Önök XIX. századi, polgári agya nyújtott

be a teremtésnek; nem, semmivel nem tartozik Önöknek a történelem, Önök viszont adósai maradtak úgyszólván mindennel; hiszen hallomásból sem ismeri az Önök demokráciáját, az Önök hatalmas csinnadrattával fölmagasztalt racionalizmusát...” A másik szövegben, amely 1950-ben íródott, és a *Kettős élet* címet viseli, Benn előbb azt bizonygatja, hogy 1933-ban nem tudta, valójában ki is Hitler, hogy a náci pártprogramot soha nem olvasta, valamint hogy milyen sok zsidó barátja volt neki akkoriban. Ezután ez áll: „Hittem a német nép valódi megújulásában, abban, hogy ez a nép meglegeli a kiutat a racionalizmusból, a funkcionalizmusból, a civilizáció okozta elcsökevényesedésből; hittem abban, hogy Európa javát szolgálja majd ez a megújulás...”

Engem nem érdekel az a kérdés, hogy akkor most melyik Benn az igazi. A két, politikai tökesúlyú szöveget csak azért idéztem, hogy kiderüljön: ha valaki az ideák birodalmában él, mennyire orrára koppinthat a valóság. Aki a létre odahallgat, annak lábára taposhat az élet. Ez történt Platónnal, amikor kétszer eladták rabszolgának, ez történt Heideggerrel, a XX. század legnagyobb filozófusával, aki melleleg Hitler kezének formájába volt szerelmes, és ez történt Bennel, aki az élet forró ideáját követve a történelem lökészerű, elementáris mozgásába szeretett bele.

Benn kötetének centrumában Goethe alakja áll. Aki végigolvassa a *Goethe és a természettudományok* című esszét, annak lelki szeme előtt körülbelül így jelenik meg a titkos tanácsos: áll a csillagos ég alatt saját kertjében, és egybelát mindent; nincs egység, ami elkerülné mindent átfogó figyelmét; az ő erkölcsi törvénye a megfigyelés pontossága fölötti éber őrködés, ugyanakkor a világmindenség előtt térdre boruló, misztikus alázat imperatívusza, legyen szó akár Shakespeare műveiről, akár Spinoza etikájáról, akár Linné növényrendszertanáról. Thomas Mann persze szerette volna szenvedélyesebbnek, vadabbnak látni Goethét, amelynek akadályá szerinte a mester önfegyelmező ösztönének hipertrófiája volt, de ez nem akadályoz meg bennünket abban, hogy miként Bach műveinek olykor a „matematikai” jelzőt kivívó struktúrájából, úgy a goethei művészet-akarás fegyelmezetségéből is kihalljuk a kozmikus szédület valláson túli, szellemi szférazenéjét.

És ha már befigyelt Heidegger az imént, hát kukucskáljon ide még egyszer a filozófiai hermene-

utika. 1847. július 23-án a Berlieni Fizikai Társaság ülésén Helmholtz kijelenti, hogy a világ maradéktalanul megragadható mechanizmusként. Du Bois Reymond valamivel később így ír: „Nincs másfajta megismerés, csakis a mechanikai, nincs másféle gondolkodási forma, csakis a matematikai-fizikai.” Benn pedig azt mondja minderről: „Az empiria diadalmos közhírré tételéhez mindenesetre legelőször is körül kellett hajózni a Goethe nevű kontinenst. Márpedig ez nem történhetett meg verbális sértések, rengeteg fecsegés és fantázia nélkül, de még így is sokszor tévútra futott a vállalkozás. Tér és folyómeder kellett a mechanikus világképnek, a materialista világkép elődjének...” A teret megnyitották neki, a medret megásták neki. Heidegger tanítványa, Gadamer *Igazság és módszer* című főművében majd arról fog írni, hogyan vették át a szellemtudományok a természettudományos módszertant, amikor úgy tűnt, az a gondolkodás egyetlen formája. Na de Empiria lakosai mind csak kísérletezgetnek, senki a törvények világát közülük nem ismeri. (N. b. a görög *empeiria* rokonságban áll a *peiraomai*-jal, ami annyit tesz: megkísérlek, és a *peirarral*, ami határt jelent. Nem véletlen, hogy a magyarban is rokon a *határ* és a *meghatároz.*) És amikor ezek a becsületes lakosok elsétálnak világuk határára, döbbenet látják, hogy azon túl tényleg nincs semmi. Nekik nincs. (A mindenség weimari kertjében, saját csillagai alatt álldogáló Goethe rájuk gondol, fölkacag. Bemegy a házba, iszik egy pohár bort.)

A Goethe-esszé csillagpárja az utána következő, a *Túl a nihilizmuson*. A Goethe halála utáni időkről azt írja Benn: „Immár a teremtés koronája lett az ember, a majom pedig a kedvenc állata: tőle remélte a filogenetikus igazolását ennek, hogy micsoda roppant dicsőségre is vergődött energia- és anyagcseréjében.” Amikor a világ már nem a semmi (vagy az istenek, a teremtés stb.) adománya, hanem tény, amelyet számításokkal lehet és kell megtapogatni, akkor alakul ki a mai fogyasztói társadalmak előembere, a materialista protoköcsög. Benn azt mondja, mégis az übermensch fog túllépni a nihilizmuson, ha nem is éppen az a fajta, amelyet Nietzsche elképzelt, és azt javasolja, hogy használjuk ki artisztikusan és provokatív módon a nihilizmust. Hát, nem tudom. Lehet, hogy már késő. De lehet az is, hogy sosincs késő. Hiszen a kevesek mindig is kevesen voltak.